

Верховний
Суд

Окремі новели цивільного судочинства

Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент
Наталія Сакара

Загальноукраїнський семінар «Проблемні питання правозастосування у
цивільному судочинстві. Судова практика та висновки Верховного Суду»
19 листопада 2020 року

Малозначні справи:

- **малозначність яких прямо встановлена в законі та не залежить від розсуду суду:**
 - справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який вираховується станом на 1 січня календарного року, у якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судові рішення;
 - справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства;
 - справи про розірвання шлюбу;
 - справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- **можуть визнаватися малозначними** (незначної складності, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (частина четверта статті 274 ЦПК України).

Критерії, що мають враховуватися при визначенні “незначної складності” справи:

- наявність сталої судової практики зі спірного питання;
- характер та кількість фактів, які підлягають встановленню (складність предмета доказування);
- “ускладнення” суб’єктного складу, можливість вступу у процес інших учасників справи;
- кількість вимог, що розглядаються в межах однієї справи, можливість об’єднання та роз’єднання позовних вимог, пов’язаність з іншими справами, що знаходяться на розгляді в судах;
- віддаленість з точки зору простору та часу між подіями та фактами, що розглядаються, та процесом судочинства;
- кількість та специфіка доказового матеріалу, в тому числі свідків, яких слід допитати, потреба у забезпеченні доказів;
- виключення, передбачені в частині четвертій статті 274 ЦПК України;
- інші обставини (“оновлення” законодавства та судової практики, міжнародні фактори тощо).

Малозначні справи та спрощене позовне провадження: точки дотику

- Малозначні справи й деякі інші (що виникають з трудових відносин; про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд тощо) розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження (частини перша-друга статті 274 ЦПК України).
- При вирішенні питання про розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження суд враховує: ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження (частина третя статті 274 ЦПК).

Процесуальні наслідки “малозначності” справи:

- може бути розглянута в порядку спрощеного позовного провадження судом першої інстанції;
- представником по таким категоріям справ може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 ЦПК України (частина друга статті 60 ЦПК України);
- апеляційні скарги на рішення суду у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду у порядку спрощеного позовного провадження, можуть розглядатися судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи (частина перша, третя статті 369 ЦПК України);
- за загальним правилом не підлягають касаційному оскарженню (пункт 2 частини третьої статті 389 ЦПК України).

Віднесення справи до категорії “малозначної”

ЦПК в чинній редакції безпосередньо не встановлює час, коли суд має визнавати справу малозначною, якщо остання є справою незначної складності (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК). Лише зі змісту підпункту “г” пункту 2 частини другої статті 389 ЦПК України випливає, що це має робити суд першої інстанції.

Така ситуація викликає у сторін відчуття невизначеності щодо наявності у них права на оскарження судового рішення й, як наслідок, може призвести до порушення права на доступ до суду як складового елемента права на справедливий судовий розгляд, передбаченого в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ (*Jovanović v. Serbia* (no. 32299/08, 2 October 2002); *Egić v. Croatia* (no. 32806/09, 5 June 2014).

З метою уникнення “непередбачуваності обмеження права на доступ до суду” справа повинна визнаватися малозначною судом першої інстанції в ухвалі про відкриття провадження у справі. Така ухвала повинна бути мотивованою (*Pönka v. Estonia*, no. 64160/11, § 30, 8 November 2016).

Процесуальні особливості спрощеного позовного провадження:

- суд розглядає вимоги, зазначені в частині першій статті 161, частині першій статті 274 ЦПК України за правилами спрощеного позовного провадження незалежно від наявності клопотання про це позивача;
- інші справи, віднесені до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій статті 274 ЦПК України можуть розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження за наявності письмового клопотання позивача (стаття 276, частина друга статті 277 ЦПК України);
- питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження має бути вирішено в ухвалі про відкриття провадження у справі (частина перша статті 277 ЦПК України). У подальшому суд може постановити ухвалу про розгляду справи за правилами загального позовного провадження (частина четверта статті 193, частина п'ята статті 274, частини четверта, п'ята статті 277 ЦПК України);
- підготовче провадження не проводиться (пункт 6 частини другої статті 187, частина перша статті 196, частина друга, третя, статті 279 ЦПК України);
- скорочені строки як для розгляду справи (стаття 275 ЦПК), так і для вчинення окремих процесуальних дій (частини перша, третя статті 278, частина четверта статті 279 ЦПК України);
- обмежена дія окремих принципів цивільного процесуального права (змагальності, диспозитивності, процесуального рівноправ'я сторін, усності тощо);
- суд розглядає справу без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої із сторін про інше;
- судові дебати в судовому засіданні не проводяться (частина восьма статті 279 ЦПК України)

Позиція ЄСПЛ щодо обов'язковості проведення усного розгляду справи

- Проведення усного судового засідання необхідне як для заслуховування показань свідків, так і щоб, щоб у позивача була можливість викласти свою позицію усно (*Göç v. Turkey*, no. 36590/97, § 48), тобто право на усне слухання є одним з елементів, що забезпечує процесуальне рівноправ'я сторін (*Margaretić v. Croatia*, no. 16115/13, § 127-128);
- Наявність обставин виключного характеру може виправдати відступ від усного слухання (*Martinie v. France* [GC], no. 58675/00, § 41). При цьому суд в ухвалі повинен мотивувати наявність таких обставин (*Pönka v. Estonia*, no. 64160/11, § 30);
- Відмова від права на усне слухання повинна бути зроблена в недвозначній формі. Вона може бути виражена прямо чи побічно шляхом мовчання (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*, no. 11855/85, § 66-67). Однак це не має значення, якщо національне законодавство прямо виключає можливість усного слухання (*Eisenstecken v. Austria*, no. 29477/95, § 33).
- Відсутність усного слухання в суді апеляційної та касаційної інстанції може бути виправдано за умови, що воно проводилося в суді першої інстанції (*Helmers v. Sweden*, no. 11826/85, § 36) .

Обставини, що можуть виключати потребу в проведенні усного слухання:

- відсутність питань щодо достовірності оспорюваних фактів (*Döry v. Sweden*, no. 28394/95, § 37);
- наявність простих правових питань обмеженого характеру (*Allan Jacobsson v. Sweden (no. 2)*, no. 16970/90, § 48-49) або які не є особливо складними (*Varela Assalino v. Portugal (dec.)*, no. 64336/01);
- потреба в розв'язанні суто технічних питань (*Schuler-Zgraggen v. Switzerland*, no. 14518/89, § 58).

Проведення усних судових засідань є необхідним:

- коли юрисдикція суду поширюється на питання права та важливі фактичні обставини (*Fischer v. Austria*, no. 16922/90, § 44) або оцінці підлягає правильність встановлення фактів іншими органами (*Malhous v. Czech Republic* [GC], no. 33071/96, § 60);
- якщо суду необхідно сформулювати власне враження про сторону, надавши їй можливість пояснити свою позицію (*Miller v. Sweden*, no. 55853/00, § 34);
- для того, щоб суд міг отримати роз'яснення щодо деяких аспектів (*Fredin v. Sweden (no. 2)*, no. 18928/91, § 22).

Зловживання процесуальними правами: сутність явища

Зловживання процесуальними правами – це протиправне, недобросовісне та неналежне використання учасником справи (його представником) належних йому процесуальних прав, що виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з корисним або особистим мотивом, що спричиняє шкоду інтересам правосуддя у цивільних справах та (або) інтересам учасників справи, чи недобросовісна поведінка в інших формах.

“Основною ознакою зловживання процесуальними правами є відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій” *(окрема думка судді Сімоненко В.М. щодо постанови ВС від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18)*

Потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосовувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові *(Постанова ВС від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18)*

Подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася

Встановлення у процесуальному законі переліку ухвал суду першої інстанції, що можуть бути оскаржені окремо від рішення суду стосовно суті спору, та відтермінування реалізації права на апеляційне оскарження з питань, які не перешкоджають подальшому провадженню у справі, до подання апеляційної скарги на рішення суду щодо суті спору є розумним обмеженням, що має на меті забезпечити розгляд справи впродовж розумного строку та запобігти зловживанням процесуальними правами, які можуть призводити до невинуватених зволікань під час такого розгляду. Така мета є легітимною... Суд з визначених законом підстав може закрити провадження у справі з власної ініціативи, а учасник справи не позбавляється права на доступ з апеляційною скаргою на ухвалу, яку не можна оскаржити в апеляційному порядку окремо від рішення щодо суті спору, оскільки має можливість її оскаржити разом з тим рішенням... (Постанова ВП ВС від 29 травня 2019 року у справі № 219/10010/17).

Постанова ВС від 04 червня 2020 року у справі № 760/20931/16-ц.

Повторне оскарження судового рішення суду першої інстанції за наявності не скасованої ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті провадження у справі є зловживанням процесуальними правами (Постанова ВС від 20 лютого 2020 року у справі № 682/3512/18; від 04.05.2020 року у справі № 760/10658/16).

Подання клопотання (заяви, скарги) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин

Звернення з апеляційною скаргою з підстав, аналогічних викладеним у попередній апеляційній скарзі, є прикладом зловживання процесуальними правами та полягає у їх недобросовісному використанні, яке можна кваліфікувати через критерій відсутності серйозного законного інтересу, тобто легітимного прагнення до отримання певних переваг, передбачених процесуальним законом (*Постанова ВС від 04 листопада 2019 року у справі № 497/1094/15-ц; від 29 липня 2020 року у справі № 530/544/16-ц*).

Заявлення безпідставного відводу або вчинення аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи

Заявлення відводу вперше не може вважатися зловживанням процесуальними правами (*Постанова ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 214/2502/16-ц*).

Неодноразове подання заяв про відвід судді (суддів) безпосередньо перед призначеними по справі судовими засіданнями, які обґрунтовані незгодою зі процесуальними рішеннями суду, внаслідок чого неможливо тривалий час провести розгляд справи по суті (*Постанова ВС від 02 липня 2020 року у справі № 760/4478/13-ц*).

Неодноразове подання заяв про відвід з одних й тих самих підстав у разі, якщо попередні заяви визнані безпідставними (*Постанова ВС від 29 квітня 2020 року у справі від № 520/5083/16-ц*).

Неодноразове подання заяви (скарги) різними учасниками судового процесу, однак, з одних й тих самих підстав не є зловживанням процесуальними правами, а є вчиненням дозволених процесуальних дій (*Постанова ВС від 17 квітня 2019 у справі № 751/7099/17; від 11 вересня 2019 року у справі № 757/64933-17-ц*).

Неодноразове подання одним й тим самим суб'єктом апеляційної чи касаційної скарги, яка оформлена з одним й тим самим порушенням вимог чинного процесуального законодавства, та невиконання вимог ухвали про залишення скарги без руху може бути визнано зловживанням процесуальними правами (*Постанова ВС від 07 листопада 2018 року у справі № 530/1730/16-ц; від 20 червня 2019 року у справі № 530/725/18; від 23 жовтня 2019 року у справі № 521/13969/17; від 12.11.2020 року у справі № 530/1843/16-ц*).

Подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями

Подання позовів до судів різної юрисдикції за схожими предметом та підставами не може визнаватися зловживанням, якщо не доведено, що метою є затягування розгляду справи (*Постанова ВС від 02 вересня 2019 року у справі № 367/5934/17-ц*).

Позови, в яких один і той самий предмет та суб`єктний склад, однак, різні підстави не є тотожними, а тому їх подання не може розцінюватися як спроба маніпулювання автоматизованим розподілом судових справ (*Постанова ВС від 12 жовтня 2020 року у справі № 638/5565/18*).

Подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер

Подання позову, підставою якого є правовідносини між іншими особами, за умови відсутності обґрунтування, що ними порушені права позивача, може визнаватися зловживанням процесуальними правами (*Постанова ВС від 23 жовтня 2019 року у справі № 686/2030/15-ц*).

Висновок про штучний характер позову не повинен ґрунтуватися на припущеннях суду і може свідчити про порушення прав позивача на судовий захист (*Постанова ВС від 11 вересня 2019 року у справі № 757/64933/17-ц*).

Висновок суду щодо штучного характеру позову, зроблений після тривалого часу перебування справи на розгляді в суді, є неправомірним (*Постанова ВС від 11 вересня 2019 року у справі № 757/64933/17-ц*).

Відмова позивача від позову, що обумовлена зміною власника об'єкту спору у зв'язку з його відчуженням після звернення до суду, що зумовлює необхідність зміни суб'єктного складу сторін у спорі, не свідчить про зловживання процесуальними правами (*Постанова ВС від 18 грудня 2019 року у справі № 741/1681/17*).

Необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою

Постанова ВС від 19 листопада 2019 року у справі № 736/85/18-ц

Об'єднання позовних вимог не може визнаватися зловживанням, якщо у справі можливе застосування альтернативної підсудності (*Постанова ВС від 14 листопада 2019 року у справі № 557/3733/18*).

Не є зловживанням пред'явлення вимог до кількох осіб та зміна предметної та суб'єктної юрисдикції, якщо на момент пред'явлення позову його юрисдикційність не була остаточно визначена (*Постанова ВП ВС від 07 серпня 2019 року у справі № 757/43800/18-ц*).

Види зловживань, які прямо не передбачені ЦПК:

- використання учасниками судового процесу нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями) та з іншими учасниками процесу (*Постанова ВС ВП від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц; від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19*);
- вибіркковість отримання процесуальних документів (*Постанова ВС від 04 листопада 2020 року у справі № 643/7807/13-ц*, направлених судом ()), або умисне неотримання поштових відправлень із суду за умови, що отримувач достовірно знає, що ним подана скарга до суду (*Постанова ВС від 06 квітня 2020 року у справі № 732/1737/18; від 13 листопада 2020 року у справі № 530/1740/16-ц*);
- надання суду квитанцій на підтвердження сплати судового збору, які вже використані в інших справах, заздалегідь розуміючи, що вони не будуть зараховані до Державного бюджету, а також наступне неусунення недоліків щодо належної сплати судового збору (*Постанова ВС від 03 листопада 2020 року у справі № 530/1630/18*);
- відмова від позову після виконання мирової угоди (*Постанова ВС від 04 березня 2020 року у справі № 712/13890/15-ц*) або неодноразове подання заяви про затвердження мирової угоди на стадії перегляду ухвали про відмову у задоволенні такої заяви (*Постанова ВС від 30 січня 2020 року у справі № 744/880/19*).

Не можуть вважатися зловживанням:

- у разі, якщо суд першої інстанції розглянув справу по суті, однак, суд апеляційної інстанції закриває провадження у справі у зв'язку з порушенням правил предметної та суб'єктної юрисдикції, дії особи не можуть бути кваліфіковані як зловживання процесуальними правами (*Постанова ВС від 04 вересня 2019 року у справі № 500/1196/17*);
- невчинення особою дій, вчинення яких не є її обов'язком (*Постанова ВС від 02 вересня 2020 року у справі № 530/287/18; 09 вересня 2020 року у справі № 551/434/19*).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!